

УДК 37.091.12:005.336.5]:811.161.2'355.011.2:378.016

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.1.2>

Н. В. ГОРБАЧ

кандидат філологічних наук,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: nadiagorbac@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5593-6952>

ОРФОЕПІЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Педагогічна майстерність – явище багатогранне і постійно змінне. Вчителі та викладачі – люди, які весь час не просто вчать інших, а й навчаються самі, постійно вдосконалюючи різні аспекти своєї професійної майстерності. Та як би там не було, усне мовлення педагога – це його засіб впливу на аудиторію, це певний еталон, який учні хочуть наслідувати, часто це те, що збирає численні аудиторії. Мовлення одних педагогів, як магніт, вабить та притягує, інших – навпаки – викликає апатію. І хоч педагогічна майстерність – явище комплексне, ораторські здібності відіграють тут чи не найвагоміше значення.

Одним із чинників, що формують мовлення, є орфоепічна грамотність. Її регулює орфоепія – система усталених норм, що формують єдину правильну літературну вимову. Метою нашої статті є дослідити, яким чином орфоепічна грамотність педагога впливає на формування його професійної майстерності, виокремити вагомі критерії орфоепічної грамотності та з'ясувати їхню роль у професійному усному мовленні педагога.

У розвідці проаналізовано наскільки правильна артикуляція звуків, нормативне наголошування слів, паузи, інтонація та темп мовлення допомагають досягнути максимально результативного викладання навчального матеріалу. З'ясовано роль кожного з цих компонентів у формуванні професійної майстерності педагога. Обґрунтовано, що будь-яке усне мовлення повинне характеризуватися дотриманням норм літературної вимови. Педагог-оратор може здійснювати вплив на слухачів, коли майстерно розставляє акценти під час висловлювання, використовує різного роду паузи, варіює інтонаційне оформлення свого мовлення. Орфоепічна грамотність педагога, окрім всього іншого, формує й його конкурентоздатність на ринку праці, дає можливість бути актуальним, важливим, цікавим.

Ключові слова: орфоепія, педагогічна майстерність, артикуляція, паузи, темп, інтонація.

Постановка проблеми. Темп сучасного життя, нові запити на ринку праці, навіть нові реалії вимагають майже щоденних змін в освіті та науці. Формування особистості педагога-професіонала – в тому не виняток. Ні для кого не секрет, що кожен успішний учитель чи викладач – це в першу чергу майстерний оратор: людина, яка здатна своїм мовленням не тільки привернути увагу, а й втримати її протягом цілого заняття. І хоч сьогодні дуже часто чуємо про невербальні засоби комунікації, однак жоден з них не матиме ваги, якщо лектору бракує словникового запасу, лексичної, стилістичної чи орфоепічної грамотності. Часто буває так, що, слухаючи змістовну лекцію, ми раз по раз ловимо себе на тому, що подумки виправляємо наголоси, артикуляцію твердих чи м'яких приголосних тощо. І хоча сучасні психологи стверджують, що наша зовнішність, посмішка, манера розмови вартують більше, аніж пра-

вильна вимова, а сучасна молодь все частіше черпає натхнення з блогерських розповідей чи реаліті шоу, ми повинні пам'ятати, що наше мовлення – це неабиякий козир на полі педагогічної майстерності, це те, чим ми можемо вразити щодня, це арсенал, який завжди з нами.

Аналіз попередніх досліджень. Педагогічна майстерність – питання, що постійно перебуває в колі зацікавлень науковців, адже сучасний учитель не стоїть на місці, постійно реагує на зміни в суспільстві в цілому та освіті зокрема. Серед сучасних дослідників це питання висвітлювали у своїх наукових розвідках Л. Куліненко, Т. Матвійчук [Matviichuk : 1532 – 1543], І. Максимчук [Maksymchuk : 1323 – 1332], В. Крутецький, І. Зязюн, Л. Крамущенко, В. Кузьміна, А. Маркова, Я. Коломенський, Л. Кондрашова та ін.

Мета статті. У межах нашого дослідження розглянемо один із аспектів формування майстерності викладання, а саме – орфоепічну

грамотність. Відтак метою статті буде з'ясувати вплив артикуляційних особливостей мовлення педагога на формування його професійної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Найвідоміший серед промовців, давньоримський оратор та політик Демосфен, довів, що артикуляція має надзвичайну вагу під час промови. Усім відомий той факт, що його перші виступи зазнали катастрофічних провалів через нечітку вимову та невпевненість у собі. Вважаємо, що ці два фактори, орфоепічний та психологічний, тісно пов'язані між собою. Адже невпевненість у собі породжує зайві хвилювання, що можуть призвести до поганої артикуляції. І навпаки: нечітка та неправильна вимова слів, невміння розставляти паузи та акценти провокують невпевнене звучання навіть найцікавішого матеріалу, викликають сумніви та недовіру в слухачів.

Мова і мовлення є продуктом культури і невід'ємною її складовою. Саме мова зроби́ла з людини особистість і творця культурних цінностей. Формуючи людину в духовному, інтелектуальному і моральному планах, мова обслуговує потреби суспільства через цілий ряд життєво важливих функцій, які практично реалізуються у мовленнєвій діяльності.

Важливе значення в структурі мовлення будь-якого оратора має орфоепія, тобто система загальноприйнятих правил і норм, що визначають єдино правильну літературну вимову. Для того, щоб своєю мовою впливати на слухачів, недостатньо однієї якості і чистоти дикції, необхідна ще й правильність вимови окремих слів і звуків. Можна ясно і чітко вимовляти окремі звуки і слова, але якщо вимова їх не відповідає орфоепічним нормам, то мова в цілому не забезпечить легкості і швидкості розуміння змісту, який вона виражає, не матиме чіткого ефекту враження публіки та привернення її уваги.

Орфоепія – наука про правильну артикуляцію – мала б посідати чільне місце в самоосвіті педагога, в структурі його майстерності та професійного зростання. Навчання правильної вимови необхідне настільки, наскільки й навчання орфографії і пунктуації, адже говорить людина більше, ніж пише. Уміння говорити правильно, «красиво» – це не тільки естетичний фактор у вербальному спілкуванні. Відхилення від орфоепічних норм перешкоджає чіткому

взаєморозумінню, переключає увагу слухачів зі змісту на фонетичні особливості, тоді як звичайно фонетичний бік мовлення перебуває у сфері підсвідомості носіїв мови.

Існує два терміни, які характеризують якість усного мовлення. У методичній літературі часто використовують визначення «орфоепічна навичка», введене Р. І. Аванесовим ще в 50-х рр. ХХ ст. У працях із психології замість нього переважно використовується інше – «вимовна навичка» без належної її диференціації. Відсутність чіткого розрізнення понять «вимовна навичка» і «орфоепічна навичка» ґрунтується на спільній артикуляційно-слуховій основі цих двох видів навичок. Однак між вимовними та орфоепічними навичками не завжди існує повна відповідність.

Недотримання орфоепічних норм, які існують у певному мовному середовищі, відповідно впливає і на формування вимовних навичок. А тому ступінь взаємної відповідності між вимовними та орфоепічними навичками в кожному конкретному випадку залежить від характеру мовного оточення, носія мови. Так, усім відомі випадки впливу діалектів та мовних запозичень на мовлення жителів того чи іншого регіону. Це явище таке ж природне, як опанування дитиною мови того середовища, в якому вона зростає. Інша справа, коли сформована в дитинстві вимовна навичка, заступає собою норми літературної вимови. Яскравим прикладом може послужити твердження багатьох львів'ян, що наголоси в дієсловах першої особи однини (кажу, роблю, пишу тощо) є нормативними для літературної мови.

Розглядаючи орфоепічні навички в системі інших мовленнєвих навичок, психологи вказують на їхній неоднорідний характер. Орфоепічна навичка, на думку науковців, за своєю природою формування є розумовою навичкою [Скрипченко : 263]. Цим вона також наближається до орфографічної навички. Це те, чого будь-який носій мови може навчитися, вдосконалити, відпрацювати шляхом тренувань тощо.

Відтак вважаємо, що в структурі орфоепічної грамотності важливими є не тільки правила артикуляції певних звуків чи слів, а й вимова більш значущих мовних одиниць, таких як речення чи текст. Адже саме цими одиницями послуговується будь-який оратор. Для форму-

вання орфоепічно грамотної особистості педагога важливими будуть такі критерії:

- правильна вимова звуків (твердих–м'яких, глухих–дзвінких, артикуляція голосних тощо);
- наголоси в словах;
- паузи під час усної розповіді (різний спектр розділових знаків повинен по-різному звучати у вимові);
- різні види інтонації (оклична, питальна, спонукальна);
- уміння інтонаційно виділяти різного роду вставні та вставлені компоненти речення;
- темп мовлення.

Зупинимося детальніше на кожному з пунктів. Мова як система, її норми, формувалися століттями. Те, що ми маємо сьогодні, результат різноманітних закономірностей фонетичної системи української літературної мови. Порушення правильної вимови тих чи інших звуків – помилки, які найчастіше трапляються в нашому мовленні. Вони настільки непомітні, що в повсякденному спілкуванні ми майже не звертаємо на них увагу, тим часом як вони формують наш особливий портрет мовця у слухачів.

До найтипівших орфоепічних помилок належать ті, що пов'язані з впливом російської мови. Хоч у сучасних школах уже майже не вивчають російську, але ми й досі дивимося російськомовні фільми й читаємо книги. Бажаємо ми того чині, але часто це має вплив на манеру артикуляції окремих звуків. Ось декілька прикладів такого процесу.

В українській мові шиплячі та губні приголосні звуки, на відміну від російської, вимовляємо твердо. Порівняймо (степ – степь, кров – кровь, любов – любовь тощо).

Українська літературна мова має задньоязиковий звук [г] та глотковий [ґ]. Дуже часто використання того чи іншого звука виконує смислорозрізнавальну функцію (грати – виконувати щось на музичному інструменті; грати – решітка на вікнах; гніт – утиск; гніт – нитка, що запалюється у свічі). У цьому випадку можемо говорити про взаємовплив української та російської мов. Адже носії української, навіть розмовляючи російською, дуже часто скрізь вимовляють звук [г], тоді як для мовлення російськомовних представників буде характерна артикуляція [г] у словах зі звуком [ґ]. В українській мові не так і багато слів, у яких

за правилами орфоепії маємо [г], про це варто пам'ятати. Часто мовлення політиків та телеведучих видає їх російськомовну природу саме через надмір цього звука в словах.

До порушення норм української орфоепії під впливом російської належить і так зване «акання» – уподібнення ненаголошеного звука [о] до [а] (пагано, галава, малако). Наш артикуляційний апарат звикає з самого народження до вимови звуків рідної мови, тому позбутися так званого «акценту» не так просто, але все ж можливо. Для цього потрібно працювати, виконувати артикуляційні вправи, тренувати вимову потрібних звуків.

Окремий аспект орфоепічної грамотності – це правильне наголошування слів. Проблема в тому, що в українській мові наголос не фіксований, як, до прикладу, в польській, тому може падати на будь-який зі складів у слові. З появою ЗНО з української мови стало особливо відчутно, що ця тема вартує пильної уваги, і звертатися до її вивчення потрібно не лише старшокласникам.

Часто, навіть не задумуючись, викладачі з колосальним досвідом та стажем педагогічної діяльності роблять банальні помилки, наголошуючи слова. Причому відбувається це систематично й навіть стає ознакою їхнього мовлення. Не говорячи про слова, які мають обмежену сферу використання і таким чином їхнє наголошування може становити труднощі, у мовленні публічних людей (не тільки педагогів) можна почути випадок, Ознака, вИмова, віршI, начИнка, середИна, запИтання тощо. Звучить це непрофесійно і неграмотно і, звичайно ж, впливає на оцінку слухачами. Уявіть, що аудиторія першокурсників, які щойно успішно склали ЗНО та вивчили правила наголошування слів, слухає викладача, що раз по раз допускає такі орфоепічні помилки. По-перше, це відволікає, ріже вухо, по-друге, доводить, що, виявляється, викладачам можна неправильно говорити, по-третє, породжує масу інших запитань і міркувань у свідомості слухачів, особливо молоді.

Наголошування слів так міцно засідає в свідомості мовців, що перевчитися не так просто. На перший погляд здається, що це дрібниці, однак, треба пригадати, що наголос – це не просто вимова одного зі складів у слові посиленням

голосом, це посилення має певну мету: надання слову конкретного лексичного або граматичного значення. У деяких словах наголос виконує смислорозрізнявальну функцію, це так звані омографи (зАмок–замОк, Атлас–атлАс, лупА–лУпа, нікОли – нІколи тощо). Однак переважна більшість українських слів має лише один наголос.

Поміж різноманітних визначень та окреслень наголосу, можна знайти й таке поетичне пояснення: наголос – це душа слова. Звучить, можливо, надто неконкретно, але дозволяє збагнути саму суть цього терміна. Наголос у слові – це його особливість, його родзинка, його впізнаваність, а ми своїм незнанням хочемо позбавити його цієї особливості. Наголос створює фонетичну єдність слова, недарма основною його функцією є конститутивна: об'єднання звуків у слово навколо наголошеного складу. І якщо комусь здається, що неправильне наголошування слів – це майже непомітно, варто пригадати, що наголошені звуки вимовляються з найбільшою силою і звучністю. Саме тому порушення норм наголошування слів – це перше, що почують ваші слухачі.

Важливу роль у структурі усного мовлення відіграють паузи. Саме завдяки їм наше мовлення – це не безперервний потік слів, а має логічно інтоновану та зрозумілу структуру. Часто виходить так, що мовці нехтують паузами, замінюючи їх різноманітними «mmm», «eee» тощо. Тоді як паузи – це органічна і важлива частина нашого мовлення. Для педагогів паузи – це додатковий козир, яким можна скористатися. Так, зупинка під час мовлення може мати різну мету: наголосити на важливості інформації, дати можливість зрозуміти, подумати, задати запитання. Нехтування паузами може призвести до несприйняття матеріалу, або навіть самого оратора. Є люди, які говорять так швидко, що ніби ковтають слова або їх закінчення. У таких випадках варто хоча б раз послухати своє мовлення збоку, попередньо його записавши.

Паузи відмежовують кожну нашу фразу від попередньої, надають їм інформаційної самостійності. Задумайтесь, чому паузи такі важливі в поетичному мовленні?.. Адже саме вірші – це та особлива мова, яку треба відчувати й зрозуміти... То чому б не використати цю корисну функцію пауз під час викладання навчального матеріалу.

Однак люди не дуже люблять паузи. Нам здається, що коли ми на хвилину зупинимось, то про нас подумають: «Вона чогось не знає. Їй бракує словникового запасу. Не готовий до заняття...» Це стереотип, який породило сучасне інформаційне суспільство. Тим часом навіть усна народна творчість говорить: «Слово – срібло, а мовчання – золото».

Паузи бувають не тільки логічні, а й психологічні. Логічні зумовлені розділовими знаками на письмі, інші ж – емоційною чи іншою потребою виділити щось у сказаному, зацентувати на чомусь увагу тощо. Іноді ми навіть не задумуємось, що пауза – це просто красиво і впевнено.

Вміння володіти «мистецтвом пауз» впливає на загальну інтонацію мовлення. Інтонація – теж важлива складова педагогічної майстерності. Чому одних викладачів приємно та цікаво слухати, інших – нудно та втомливо? Це як вибрати різне озвучення закордонних фільмів: ніби сказано одне й те ж саме, але зроблено по-різному. Відгадка проста: монотонна інтонація не сприяє запам'ятовуванню, створює ефект непотрібності матеріалу і, основне, вимальовує нудний та нецікавий образ самого оратора.

Українська мова багатогранна, тому маємо спектр інтонацій, якими обов'язково треба користуватися, особливо педагогам. С. Караман вділяє п'ять основних типів:

- нейтральна інтонація (від початку до кінця немає змін рівня висоти);
- інтонація перелічування (кожен відрізок висловлювання підкреслюється незначним зниженням висоти);
- інтонація незавершеного висловлювання (у кінці тексту незначне підвищення висоти перед паузою);
- запитальна інтонація (різке підвищення голосу в кінці речення);
- оклична інтонація (різке зниження голосу в кінці тексту) [Караман : 83].

Ще одним важливим аспектом інтонаційного оформлення мовлення є вміння виділяти вставні та вставлені компоненти речення. У своїх лекціях, виступах, промовах будь-якому оратору не уникнути їх використання, адже за допомогою таких конструкцій мовець виражає своє ставлення до сказаного ним або ж демонструє підтвердження висловленої інформації. Вставні слова використовуються в різних

стилях мовлення: у розмовному та художньому можна застосовувати слова різної семантики, тоді як у науковому чи публіцистичному найчастіше трапляються конструкції, що вказують на джерело інформації, послідовність думок, достовірність сказаного тощо.

Щоб досягнути потрібного і передбаченого вами ефекту, використовуючи вставні або вставлені конструкції, варто пам'ятати, що вони вимовляються дещо зниженим тоном у пришвидшеному темпі, перед ними та після них робиться невеличка пауза.

Досягнути певної інтонації та дотриматися пауз мовець може тоді, коли його мовлення має певний оптимальний темп, за якого все це можливо. «Поспішай повільно», – говорить нам латинське прислів'я. Не секрет, що швидкість потоку зв'язного мовлення прямо пропорційна розумінню його семантики. Вважається, що кожен оратор має свій середньостатистичний темп мовлення. Навіть більше, кожна мова має свій рівень швидкості. Так, однією з «найшвидших» мов вважаються англійська.

Зрозуміло, що темп мовлення будь-якого оратора залежить від особливостей його темпераменту, від теми доповіді, від того, наскільки ця тема близька самому викладачеві тощо. Для педагога це особливо важливо, адже його мовлення має конкретного адресата, може, навіть адресатів. Різні класи, різні вікові групи студентів, діти з особливими потребами – це те, що має бути враховане і у швидкості мовлення в тому числі. Оптимальний темп мовлення – це той, за якого мовлення максимально зрозуміле адресатам. Занадто швидка, або навпаки, занадто повільна розповідь виглядає штучно, не сприймається аудиторією, видає невпевненість викладача.

Однак темп мовлення – це не щось стале, адже він може змінюватися залежно від настрою, емоційної прив'язаності до сказаного, конкретної життєвої ситуації тощо. Дослідники ораторської майстерності зазначають, що темп мовлення має надзвичайне значення для успішного виступу. В поєднанні з тембром голосу він виступає прекрасним засобом впливу на слухачську аудиторію.

Висновки. Отож, педагогічна майстерність – явище багатоаспектне, усне мовлення в її складі відіграє неабияке значення. «Заговори, щоб я тебе побачив!» – стверджував Сократ і, виявляється, не дарма. Ораторські здібності – це один із чинників, за допомогою яких педагог формує перше враження від його занять. Оволодіння ж орфоепічною грамотністю цьому тільки сприяє.

Правильна вимова голосних та приголосних, наголошених та ненаголошених звуків, виразна артикуляція, володіння мистецтвом пауз та інтонаційне оформлення – усе те, що стає запорукою успіху педагога. Таким чином, опанування орфоепічної грамотності – вагома сходинка до вершини педагогічної майстерності.

Окрім того, сучасний викладач, як ніколи, має бути конкурентоспроможним на ринку праці. Адже програми вищих навчальних закладів передбачають вибіркові дисципліни, які обирає сам студент. Хто знає, можливо, така практика дійде й до шкільної освіти. Вибір завжди падає на кращих, цікавіших, майстерніших. Так, арсенал сучасного педагога-професіонала доволі масштабний, але не треба забувати про те, що завжди виділяє кожного вчителя чи викладача – це його мовлення, яке формує, в тому числі, й орфоепічна грамотність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / О.В. Скрипченко та ін. Київ : Каравела, 2007. 400 с.
2. Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. Київ : Літера, 2011. 560 с.
3. Maksymchuk I., Bakhmat N., Maksymchuk B., Voloshyna O., Kuzmenko V., Matviichuk T., Kovalchuk A., Martynets L., Uchyitel I., Solovyov V., Manzhos E., Sheian M., Alieksieiev O., Slyusarenko N., Zhorova I. (2019). Designing Cloud-oriented University Environment in Teacher Training of Future Physical Education Teachers. *Journal of Physical Education and Sport (Scopus)*, 19(4), 1323–1332.
4. Maksymchuk I., Sitovskyi A., Maksymchuk B., Kuzmenko V., Nosko Y., Korytko Z., Bahinska O., Marchenko O., Nikolaienko V., Matviichuk T., Solovyov V., Khurtenko O., Slyusarenko N., Zhorova I. (2019). Differentiated approach to physical education of adolescents with different speed of biological development. *Journal of Physical Education and Sport (Scopus)*, 19(3), 1532–1543.

REFERENCES

1. Vikova ta pedahohichna psykholohiia : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakladiv / O. V. Skrypchenko ta in. Kyiv : Karavela, 2007. 400 s.
2. Karaman S. O., Karaman O. V., Pliushch M. Ya. Suchasna ukrainska literaturna mova : navch. posib. Kyiv : Litera, 2011. 560 s.
3. Maksymchuk I., Bakhmat N., Maksymchuk B., Voloshyna O., Kuzmenko V., Matviichuk T., Kovalchuk A., Martynets L., Uchytel I., Solovyov V., Manzhos E., Sheian M., Aliksieiev O., Slyusarenko N., Zhorova I. (2019). Designing Cloud-oriented University Environment in Teacher Training of Future Physical Education Teachers. *Journal of Physical Education and Sport (Scopus)*, 19(4), 1323–1332.
4. Maksymchuk I., Sitovskyi A., Maksymchuk B., Kuzmenko V., Nosko Y., Korytko Z., Bahinska O., Marchenko O., Nikolaienko V., Matviichuk T., Solovyov V., Khurtenko O., Slyusarenko N., Zhorova I. (2019). Differentiated approach to physical education of adolescents with different speed of biological development. *Journal of Physical Education and Sport (Scopus)*, 19(3), 1532–1543.

N. V. GORBACH

*Candidate of Philological Sciences,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
E-mail: nadiagorbac@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5593-6952>*

ORTHOEPICAL LITERACY AS AN IMPORTANT CONSTITUENT OF PEDAGOGICAL SKILL

Pedagogical skill is a multisided and changeable phenomena. School and university teachers are people who not only teach others, but always ready to study themselves. They usually perfect oneself different aspects of their professional skill. But under different conditions teacher's verbal communication is their means of influence the audience. It's an example which pupils want to imitate. Such teacher can gather a lot of students. The speech of some teachers can attract students, but others are not pleasant to listen. Pedagogical skill is complex phenomena, but speaker's abilities are the most important here.

One of the factors which form a speech is orthoepical literacy. It's regulated by orthoepy as science about correct literary pronunciation.

The aim of article's investigation is to learn how the teacher's orthoepical literacy can influence the formation their professional skill. The article also learns some factors of orthoepical literacy and underline their role in the professional teacher's verbal communication.

This article analyses correct pronunciation of sounds, normal stress of the words, pauses, intonation and rate. All these aspects let to reach high level of education. The teachers should to hold norms of literary pronunciation. Teacher-speaker can influence the students if he (or she) skilful puts in order accent, uses different pauses and intonations. Teacher's orthoepical literacy let him to be competitive on a job market. St gives ability to be actual, important, interesting.

Key words: orthoepy, pedagogical literacy, pronunciation, pauses, rate, intonation.

*Стаття надійшла до редакції 12.04.2021
The article was received 12.04.2021*